

УДК 398.1:551.515

Левкович Н. М., кандидат історичних наук, lewkovych@meta.ua ©
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
імені С.З. Гжицького

ТРАДИЦІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ НАРОДНОЇ МЕТЕОРОЛОГІЇ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ)

У статті автор на основі аналізу і характеристики народних метеорологічних знань українських горян показує традиційність української культури та наголошує на важливості її відновлення й збереження. Це має стати підґрунтям для ефективного національного виховання сучасної студентської молоді.

Ключові слова: народна культура, українські традиції, народна метеорологія, національне виховання.

Вступ. На сучасному етапі духовного відродження та розвитку українського народу важливого значення набуває всебічне вивчення народної культури. Це має стати однією з умов для концепції ефективного національного виховання сьогоденної молоді. Адже відновлення та збереження українських традицій є однією з основних складових національної ідеї. Невід'ємною частиною духовної культури суспільства є історично притаманні йому традиційні народні знання – результат багатовікового процесу культурної адаптації людини. Метеорологічні знання українців, як і інших народів світу, сформувалися внаслідок тривалого спостереження за природними явищами у певному екологічному середовищі. Особливості бачення світу при відсутності інструментальних методів прогнозування погоди і складність розвитку атмосферних процесів відбилися на всьому масиві традиційних метеорологічних уявлень.

Народна метеорологія – складний комплекс, в якому поєднані позитивні емпіричні знання та ірраціональні засоби впливу на погоду. Інтерес до цієї ділянки народної культури закономірний і зрозумілий. Він викликаний прикладним аспектом народної метеорології, можливостями використання її багатовікового досвіду. Наукова метеорологія завжди збагачувалася за рахунок народної. Дослідження традиційних знань в області метеорології на сучасному етапі становить інтерес як для етнології, оскільки розширяє нашу обізнаність із духовною культурою етносу, із значенням погодних прикмет у господарському і навіть особистому житті людей, так і для різних галузей природознавства завдяки їх науково-практичній цінності.

Матеріал і методи. Мета статті полягає у тому, щоб дослідити особливості традиційних метеорологічних знань та уявлень на теренах

Українських Карпат. Методологічною основою роботи є порівняльний аналіз, узагальнення та синтез духовних елементів етнокультури українських горян.

Розглянемо народні засоби попередження несприятливих явищ погоди. До них насамперед належить дотримання табу на будь-яку роботу у певні періоди народного календаря: *"Оби град не падав: дивіть днів по Велицінни і Зелених Святах не мож іти прати"*; *"Як на Юря робиш, то велика буря то всьо зношує"*; *"Є градовий динь заказаний, що челядь не копле на грядках, аби град на зимлю не падав"*; *"По пуцанню (коли починається піст. – Н. Л.) не мож тиждень у ріці прати, бо бурі будут бити"*; *"На русавну п'ятницю хіба в хижі мож приділати: як копати, то сут бурі"* [2, арк. 4, 5, 7, 9, 10, 12, 13, 15]. Аналогічні табу існували на теренах Полісся, у Польщі, на Балканах [11, с. 114].

Важлива роль у способі попередження негативних атмосферних явищ належить "різдвяному" періоду народного календаря бойків, коли на Святу вечерю запрошували бурю, град [6, с. 288] з метою запобігання, відвернення небажаних наслідків з боку запрошуваних персонажів у майбутньому.

Згідно з народними світоглядними уявленнями слов'ян, причиною грому, граду та дощу є покарання за гріхи і недотримання встановленого порядку, зокрема за порушення межі (*"як пригримит, то на межі не мож сидіти"*) – особливо "невиведеною" жінкою, бо така жінка вважалася "нечистою": *"Град паде, як неуведена ходит – то не дай Бог, 'би така йшла за межу"* [2, арк. 11]. Особливо складним було становище покриток, оскільки священики відмовлялись давати їм "вивід", і тому, за народними уявленнями, вони довіку залишались *нечистими* [5, с. 690], а, отже, могли спричиняти негативні погодні умови.

Здатністю впливати на природні стихії, насилати бурю, дощі, град, посухи, неврожаї українські горяни наділяли "нечистих" померлих. Зокрема, уявлення про те, що такі покійники, поховані на кладовищі, тобто в "чистому" місці, можуть накликати посуху, неврожай, епідемії розповсюджені не лише у слов'ян, але й серед інших народів. Град могло спричинити поховання на цвинтарі "нечистого" покійника, особливо повішеного (*"І чоловік як ся завісит, то тогди б'де буря бити"*) [2, арк. 13]). Українці Карпат вважали, що град є своєрідним покаранням за народження та умиртвлення позашлюбної дитини – цілий рік він буде бити вздовж тієї дороги, по якій жінка несла вбиту нею дитину: *"Говорили, шо тото вишкребтали то зишля і верли де, а тогди град ізбиват, бурі страшні, бо то земля запаскуджена такими дітьми"* [2, арк. 9].

Виключно в карпатській зоні побутують уявлення про вплив на атмосферні явища відьми-босуркані. Тому, коли падає дощ, то кажуть, що "босорканя гади б'є" [14, с. 242], а коли дощу немає, то ті змії "по чаруванню відьм гризуться між собою, від чого і сохне небо та земля" [7, с. 2]. Лише палиця, якою їх розірвали, може зібрати грозові хмари і сприяти дощу. Мотив викрадення чаклунками молока в корів первісно міг стосуватися дощової магії, символізувати чаклунські дії з викликання посухи. Лише в пізніший час, коли поширюється скотарство, він набув буквального трактування. Наведемо приклад, який підтверджує таке припущення. На Слов'янщині відьма для того,

щоб відібрати молоко, просвердлює в стовпі в стіні дірочку, а коли їй потрібне молоко, то виймає затичку і воно тече із дірки. Однак про це не повинен знати господар корови [8, с. 118]. Фактично аналогічні дії здійснюють під час посухи бойки: “*Піду до когось та вкраду то цурря* (старий одяг. – Н. Л.), *шо затикают цівку* (отвір у печі, через який дим виходив у сніи. – Н. Л.) *в печи, але так, оби не виділи. Піду в ріку намочу і потім верну*” [2, арк. 13].

Магічними властивостями наділялися речі, які мали відношення до “нечистого” покійника. Таким засобом була мотузка, з допомогою якого вішалник здійснював акт самогубства. На Поліссі цю мотузку спалювали, щоб не було граду [1, с. 340]. Південні слов’яни розганяли нею хмари, а у випадку засухи кидали у воду [13, с. 378]. З давніх-давен різні народи мали свої рецепти, як відновити порушену природну рівновагу: серби для того, щоб викликати дощ, топили тварин живцем або ж виливали їхню кров у річку [15, s. 244]; в давній Мексиці під час посухи ацтеки приносили дітей в жертву богу дощу [10, с. 16]. Подібні магичні дії існували й у бойків: “*Жона вагітна має ся купати в прорубі, то дощ піде. Але казали, шо її дитина на воді має погібнути, не доживе свого віку, втопитьсь*” [2, арк. 18]. Первісно найхарактернішим для карпатської традиції було руйнування могили “нечистого” покійника, поливання його тіла водою або ж перенесення на місце загибелі [4, с. 316]. Ще сьогодні здійснюють подібні дії: могилу поливають водою, хрест з могили кидають у річку – все це символічно замінює перенесення трупа на місце трагічної смерті. Такі дії виконували не лише українські горяни, а й інші етнографічні групи українського народу, зокрема й поліщуки [3, с. 400]. На Поліссі для викликання дощу існував обряд “борона”, який проводила улітку група жінок. Вони одночасно виконували календарні пісні, які відносилися до різних свят і періодів, унаслідок чого створювався звуковий хаос – так званий какофонічний ефект [12, с. 11].

На Закарпатті існують уявлення, що великі бурі з градом може наслати *шаркань* – велика гадина з 12-ма головами [9, с. 41]. Він виростає із гада, котрий живе у пустині, тому його ніхто не може побачити. В Українських Карпатах не зафіксоване таке повір’я. Щоправда, слово *шарга*, під яким бойки розуміють сильні дощі та бурі, може свідчити, що і тут колись побутував подібний демонологічний сюжет.

При появі градової хмари горяни намагалися відігнати її різними магичними способами: перекушували три перші градинки (зазвичай це робили наймолодші діти в сім’ї); викидали на подвір’я лопату, кочергу, сокиру, освячені вербові гілочки, сніп; дзвонили в дзвони; жінки, роздягнувшись догола, оббігали хату кругом, щоб налякати бурю [2, арк. 4, 8, 15, 23].

Висновки. У XXI столітті наше суспільство, передовсім молодь, орієнтується здебільшого на західну культуру. Однак сліпе копіювання західних зразків може врешті-решт призвести до втрати національної ідентичності. Перш за все потрібно плекати те, що є властиво нашим надбанням, створеним попередніми поколіннями. Такою перлиною є народна традиційна культура, яка, незважаючи на науково-технічний прогрес, “законсервувала” для нас неоціненні скарби народної мудрості та знань. Такими, зокрема, є і метеорологічні уявлення

наших предків, аналіз яких дозволяє подивитись на природу та різноманітні атмосферні явища дещо по-іншому – очима прашурів, з глибини минулих віків. Можливо, саме тоді ми б не ставилися по-споживацьки до природи, а жили б у гармонії з нею. Отже, концепція виховання у вищій школі має бути спрямована на утвердження історичної пам'яті, відновлення та збереження традиційності української культури.

Література

1. Агапкина Т. А. Верева / Т. А. Агапкина, Е. Е. Левкиевская // Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах ; под общей ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 338–340.
2. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 208-Е, арк. 1–8; спр. 209-Е, арк. 1–30; спр. 210-Е, арк. 1–23; спр. 211-Е, арк. 1–19; спр. 215-Е, арк. 1–17; спр. 216-Е, арк. 1–9.
3. Васянович О. “Нечисті” покійники в метеорологічних уявленнях жителів Центральноукраїнського Полісся / Олександр Васянович // Народознавчі Зошити. – 2006. – Вип. 3–4 (69–70). – С. 398–402.
4. Галька И. О повісельниках и других самоубийцах, о потопельниках и потерчатах / Игнатий Галька // Наука. – Коломыя, 1874. – Ч. III. – С. 315–321.
5. Кісь О. Дівчина–покретка в українському селі кін. XIX – поч. XX ст. / Оксана Кісь // Народознавчі Зошити. – 1998. – № 6. – С. 684–692.
6. Кутельмах К. М. Календарна обрядовість / К. М. Кутельмах // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження / [відп. ред. Ю. Г. Гошко]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 286–302.
7. Малороссийские поверья (Волколак – Упирь – Ведьма) // Слово. – Львов, 1880. – Ч. 83. – С. 1–2.
8. Орлов М. А. История сношений человека с дьяволом : (репринт. изд. 1904) / М. А. Орлов. – М. : Республика, 1992. – 352 с.
9. Потушняк Ф. Душа в народнім повір'ю села Осій / Федір Потушняк // Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді. – Ужгород, 1938. – Річ. XIII–XIV. – С. 33–44.
10. Руднев В. А. Дерево жизни : Об истоках народных и религиозных обрядов / В. А. Руднев. – Ленинград : Лениздат, 1989. – 160 с.
11. Толстая С. М. Град / С. М. Толстая // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. (А–Я). – [изд. 2–е]. – М. : Международные отношения, 2002. – С. 114–115.
12. Толстая С. М. Полесский народный календар / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2005. – 600 с. – (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).
13. Толстой Н. И. Висельник / Н. И. Толстой // Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах ; под общей ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 377–379.

14. Усачева В. В. Босорка / В. В. Усачева // Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах ; под общей ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 241–242.

15. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. – Kraków, 1934. – Cz. 2 : Kultura duchowa. – 725 s.

Summary

TRADITIONAL CHARACTER OF UKRAINIAN CULTURE (ON EXAMPLE OF ANALYSIS OF FOLK METEOROLOGY OF UKRAINIANS OF CARPATHIANS)

In the article an author on the basis of analysis and description of folk meteorological knowledges of the Ukrainian highlanders shows traditional character of Ukrainian culture and marks importance of its renewal and maintenance. It must become background for effective national education of modern student youth.

Key words: *folk culture, Ukrainian traditions, folk meteorology, national education.*